

Zombai Tamás

Kényszer és jog a közoktatásban

Tudjuk jól, hogy az otthontalanság a legsúlyosabb krízisek egyike. Éppen a probléma elhúzódó volta teszi nehezzé és egyben sürgőssé a megfelelő beavatkozást. Ebben a folyamatban az iskola és a gyermekvédelmi intézmény bizalomra épülő, hatékony együttműködése jelenthetne valódi segítséget. A valóságban a tanárok és a szociális szakemberek kapcsolatában még számos kiaknázatlan forrás található. Amíg pedagógusok és szociális munkások kényszerként élik meg az együttműködést, addig a gyerekek joga szenved csorbát.

Családok átmeneti otthonában dolgozó szociális munkásként és tanárként sokszor láttam és tapasztaltam, hogy a hátrányos helyzetű gyerekek számára az iskola nem csupán életük meghatározó színtere, de a legfontosabb integrációs esélyt is jelenti. A következőkben a magyar közoktatás számos problémája közül egy viszonylag szűkebb kört érintő területtel, a családok átmeneti otthonában élő gyerekek speciális helyzetével kívánok foglalkozni.

Az intézménytípus jellemzője: az átmeneti gondozás keretében a gyermek testi, értelmi, érzelmi és erkölcsi fejlődését elősegítő, az életkorának, egészségi állapotának és egyéb szükségleteinek megfelelő étkeztetéséről, ruházattal való ellátásáról, mentálhigiénés és egészségügyi ellátásáról, gondozásáról, neveléséről, lakhatásáról (vagy ahogy a törvény fogalmaz: teljes körű ellátásáról) kell gondoskodni.¹ Az ellátás időtartama egy év, ez maximum fél évvel, legfeljebb a tanév végéig hosszabbítható.

- 1 § (1) Az otthontalanná vált szülő kérelmére a családok átmeneti otthonában együttesen helyezhető el a gyermek és szülője, ha az elhelyezés hiányában lakhatásuk nem lenne biztosított, és a gyermeket emiatt el kellene választani szülőjétől.
- (2) A családok átmeneti otthona legalább tizenkettő, de legfeljebb negyven felnőtt és gyermek együttes ellátását biztosítja. A családok átmeneti otthona működtethető telephelyenként legfeljebb tizenkét férőhelyes lakásban vagy családi házban.
- (3) A családok átmeneti otthona a felnőtt és a gyermek együttes ellátása során
- a) befogadja az életvezetési problémák vagy más szociális és családi krízis miatt otthontalanná vált, továbbá védelmet kereső szülőt és gyermekét,
- b) befogadja a válsághelyzetben lévő bántalmazott vagy várandós anyákat, illetve a szülészetről kikerülő anyát és gyermekét,
- c) biztosítja az ellátást igénylő gyermek átmeneti gondozását és befogadja otthontalanná vált szüleit,
- d) segítséget nyújt a szülőnek gyermeke teljes körű ellátásához, gondozásához, neveléséhez,
- e) biztosítja a szülő számára a gyermekével való együttes lakhatást és a szükség szerinti ellátást,
- f) a szülőknek az ellátás mellett jogi, pszichológiai és mentálhigiénés segítséget nyújt,
- g) közreműködik – a gyermekjóléti szolgálattal együttműködve – az átmeneti gondozást szükségessé tevő okok megszüntetésében, a család helyzetének rendezésében, otthontalanságának megszüntetésében.

Az első ilyen jellegű intézményeket 1993-ban hozták létre. 1997 novembere óta ez az ellátási forma a hajléktalanellátásból átkerült a gyermekvédelem területére. Azóta dinamikusan bővült az otthonok száma (1. táblázat).

1. TÁBLÁZAT: Családok átmeneti otthonainak száma, 1999–2006							
1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
25	34	31	87	106	111	124	128

Forrás: Szociális és Munkaügyi Minisztérium, 2006.

Az itt élő gyerekek veszélyeztetettsége az országos átlag feletti a statisztikák szerint. A Szociális és Munkaügyi Minisztérium kimutatása szerint 2006-ban 2232 gyermek részesült ebben az ellátásban (1142 családból), közülük 416-ot vettek védelembe. A gyerekek szüleinek iskolai karrierjéről rendelkezünk adatokkal, a gyerekekről nem! Úgy vélem, ez a tény önmagában is megérne egy önálló kutatást.

Hipotézisem szerint a családos otthonban nevelkedő gyerekek tanulmányi kudarciba számos közös momentum van. Érdekes közülük a legtipikusabbakat górcső alá venni, és megnézni, hogyan hatnak iskolai előmenetelükre. Az intézményrendszer egészét érintő, tudományos megalapozottságú kutatás hiányában néhány olyan problémára hívom fel a figyelmet, amely véleményem szerint jelentős mértékben befolyásolja a gyerekek iskolai pályafutását (2. táblázat).

2. TÁBLÁZAT: A gyerekek iskolai pályafutását befolyásoló problémák és azok következményei	
Jellemző problémák	Gyakori következmények
Gyakori iskolaváltás	Nehéz alkalmazkodni az eltérő pedagógiai módszerekhez; folyamatos kudarcok, kisebbségi érzés; tankönyvek, taneszközök hiánya; a pedagógusok kevésbé ismerik fel a gyerekek speciális problémáit, igényeit, fejlődésüket.
Gyakori lakhelyváltás	Bizonytalanság, nincsenek fix pontok a gyermek életében; nincs tanulásra alkalmas tér.
Szülők alacsony iskolázottsága	Otthon nem kapnak segítséget a tanulásban; a szülő és az iskola közötti kommunikáció; konfliktus az iskola és a család között.
Szülők motiválatlansága	A tanulás nem érték, nincsenek elvárások, követelmények, dicséret; hiányzik az együttműködés.
A család pszichés, mentális, szociális és egyéb zavarai	Szorongás, agresszió, koncentrációs zavarok, negatív önértékelés, csavarás, túlkompensáció.

Természetesen nem állítom, hogy ezekből a tényezőkből feltétlenül gyenge tanulmányi eredmény, netalán bukások sorozata következik. Azt sem állítom, hogy ezek az okok minden esetben komplexen jelentkeznek.

PEDAGÓGUS VERSUS SZOCIÁLIS MUNKÁS: HARC A GYERMEKÉRT?

Az otthontalanság a legsúlyosabb krízisek egyike. Éppen a probléma elhúzódó volta teszi nehezzé és egyben sürgőssé a megfelelő beavatkozást. Ebben a folyamatban az iskola és a gyermekvédelmi intézmény bizalomra épülő, hatékony együttműködése jelenthetne valódi segítséget. A valóságban a tanárok és a szociális szakemberek kapcsolatában számos kiaknázatlan forrás található. A kölcsönös bizalmatlanság a gyermekek jogainak sérülését okozhatja. Egyes pedagógusok számára a szociális munkások a bajkeverő, renitens tanulók védőügyvédeknek tűnnek. Számos esetben a szociális munkások sem képesek megjeleníteni a rendelkezésükre álló cél- és eszközrendszer. A magyarországi intézményekre amúgy is jellemző, hogy nehezen engednek betekintést saját munkájukba, határait igyekeznek alaposan körbebástyázni. A falakat egy-egy jól sikerült esetkonferencia, szakmaközi értekezlet, részfeladatokban való együttműködés képes megrepeszteni, de teljesen ledönteni idáig még nem sikerült.

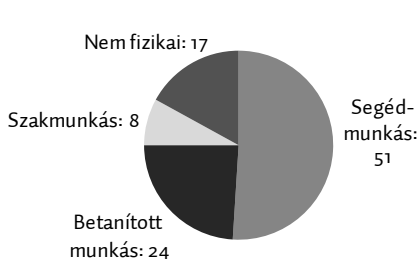
A PROBLÉMÁK GYÖKERE

A magyar közgondolkodásban markánsan jelen van az a sokak által tényként elfogadott állítás, hogy legfőbb problémáink a társadalmat felkészületlenül érő rendszerváltási folyamat anomáliáira vezethetők vissza: a munkahelyek tömeges megszűnése, a termelészövetkezetek felszámolása, a közüzemi díjak drasztikus emelkedése, a növekvő gazdasági-társadalmi különbségek, a közbiztonság megrendülése stb. A 20. század folyamán hazánkban kilencszer változott meg a társadalmi-politikai rendszer. *Hankiss Elemér* már a nyolcvanas évek közepén felhívta a figyelmet, hogy a II. világháború utáni nagy gazdasági és társadalmi átalakulások drámai gyorsasággal, szinte egyik évtizedről a másikra szétzilálták a hagyományos érzelmi közösségeket, és ezzel mintegy utat nyitottak egy világnézet, hagyomány és kultúra nélküli, pusztán az anyagi javak felhalmozására és a túlélésre irányuló reflexszerű, nyers individualizmusnak.²

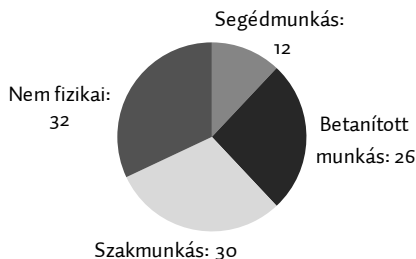
Nézzünk erre egy konkrét példát! A kilencvenes évek elején még általánosan elfogadott volt az a nézet, hogy a romák között kisebb mértékű a hajléktalanság, mint a teljes népességre vonatkoztatva. Ma már ez nem így van. 15 éve dolgozom a főváros egyik kerületének családok átmeneti otthonában, és ez idő alatt a roma származású lakók aránya folyamatosan emelkedő tendenciát mutat. Az utolsó néhány évben átlagosan ötven-nyolcvan százalék körül alakul cigány ügyfeleink aránya. A gazdasági kényszereken túl ez a tendencia is jelzi, hogy a megtartó erőként működő vérségi, családi kötelékek, a támogató háttér körükben is meggyengült. Ráadásul a magyarországi roma népesség jelentős része számára a kitörési pontnak nevezett oktatás nem jelent kellő perspektívát. Az alulképzett, diszkriminációtól is sújtott cigányság a nyolcvanas években is csak az alacsony fizetéssel járó, gyenge presztízsű állásokat töltötte be a munkaerőpiacon (1., 2. *ábra*).

2 HANKISS ELEMÉR: *Diagnózisok* 2. Magvető Kiadó, Budapest, 1986.

1. ÁBRA: A fizikai munkások aránya a cigány népesség százalékában

2. ÁBRA: A fizikai munkások aránya az összlakosság százalékában

Forrás: Az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és kulturális Osztályának jelentése, 1984. október 2.

Azóta a helyzet tovább romlott. A cigány, illetve a halmozottan hátrányos helyzetű családok gyermekeinek iskoláztatására jóval több energiát kellene fordítani. Az iskolaköteles korosztályokban a cigány fiatalok aránya, amely ma az 5–14 éves fiatalok esetében 11–13 százalékra becsülhető, a közeli években elérheti a 15%-ot, majd 2020-ig a 16–17%-ot is meghaladhatja. (E két leszakadó réteg gyermekeinek arányát szakértők egy korosztály 25%-ára becsülik.)³ A velük való törődés nem korlátozódhat az egyes szakterületek – bármennyire is lelkiismeretes – önálló munkájára. Újabb probléma, hogy megjelentek a második generációs hajléktalan családok, akiknek a szülei is szállón éltek. Ők mára gyakorlatilag teljesen hospitalizálódtak, van, aki már a hatodik átmeneti otthont veszi igénybe.⁴ Mivel a jelentkezés önkéntes alapon, a szülők kérelmére történik, az egyes intézmények szakemberei néha egyáltalán nem tudnak semmit a jelentkezők előéletéről, a gyerekek tanulmányairól. Az ellátás a törvény által megszabott ideig vehető igénybe, ezért minden elvesztegetett hét vagy hónap a gyerekek esélyét csökkenti.

A finanszírozásból eredő problémák és az ellátást működtető szakmai normák hiányosságai miatt a mai intézményrendszer csupán önállóan vegetáló, egymással kooperálni nem tudó – és az együttműködésben nem is érdekelt –, szigetszerűen különálló intézmények halmozását jelenti – fogalmazzák meg véleményüket az ezen a területen dolgozó szakemberek.⁵ Ugyanők megalapozottnak tartanak, hogy – indokolt esetben – a jelenlegi 12+6 hónapos időtartamhoz képest akár 3 évre is hosszabbítható legyen az ellátás időtartama.

³ Farkas Péter A leszakadó rétegek oktatása című tanulmányára hivatkozik POLÓNYI ISTVÁN: *Tudásgyár vagy papírgyár*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2001, 62.

⁴ A törvény szerint 12 hónapot lehet családok átmeneti otthonában tölteni, ami maximum fél évvel vagy a tanév végéig hosszabbítható.

⁵ Reformcsomag-javaslat. A családok átmeneti otthona intézményrendszerének hatékonyabb és gazdaságosabb működéséhez. Szociális és Rehabilitációs Alapítvány, kézirat.

A hosszabb idejű és több, egymásra épülő ellátási szintből álló gondozási folyamat garanciát jelenthetne arra, hogy az átmeneti otthonból kikerülő családok túlnyomó többsége a későbbiekben ne szoruljon ilyen típusú ellátásra. Volt olyan család korábban, amely egy vidéki otthonból kikerülve, csak az elmúlt két évben tizenhat alkalommal kényszerült költözésre. Azóta albérletről albérletbe vándorolnak, vagy ismerősöknél húzzák meg magukat. Hogyan érvényesülhetnek ilyen körülmények között a gyermeki jogok?

AZ ISKOLA MINT POTENCIÁLIS VESZÉLYFORRÁS

A különböző hátrányokkal induló gyerekek számára az iskola a napi kudarcok színtere. Önmagában a gyenge tanulmányi eredmény is elég lenne ahhoz, hogy egy fiatalnak egy életre elmenjen a kedve a tanulástól, hát ha még ehhez hozzászámítjuk a szegényes öltözetből adódó frusztrációkat, a státuszsimbólumnak számító drága műszaki, szórakoztatási termékek (mobiltelefon, internet, digitális játékok) hiányát, a zsebpénztelenséget, akkor érthetővé válik, miért nem duzzadnak ezek a gyerekek az egészséges önbizalomtól. És akkor még nem szóltunk arról, hogy az érzékeny lelkű kamaszok számára mekkora megterhelést jelent kortársaik előtt titkolni, hogy ők „csöves szállón” laknak. Tizenegy éves kiskamasz mesélte szegyenkezve nekem, hogy mindennap más úton megy haza, nehogy osztálytársai megtudják, hol lakik. Ilyen helyen nehézségekbe ütközik látogatókat fogadni, így kapcsolatszerük is szűkebb, mint a kortársaiké.

Ez év májusában egy hatgyermekes cigány család jelentkezett első interjúra nálam. Jelenleg rokonoknál laknak, tizenhatan egy kétszobás lakásban. A szülők elmesélték, hogy a kilenc- és a hétéves gyermekük számára egyetlen kerületi iskolában sem volt hely. Most egy szomszédos kerületbe járnak, helyesebben járnának a gyerekek, de mivel otthon nem tudják megfürdetni őket, az igazgató azt tanácsolta, akkor vigyék őket, ha tiszták. Eltelt több mint egy hónap, de sem az iskola, sem a gyermekvédelem területéről nem kereste őket senki. (Több mint két éve laknak jelenlegi otthonukban, így az, hogy nem tudják őket elérni, nem lehet megfelelő kifogás.)

Némely iskola előszeretettel ajánlja a magántanulói státusz hamis alternatíváját a tüneteket produkáló gyerekek szüleinek a figyelmébe. A közoktatási törvény 7. §-a alapján: A tankötelezettség – a szülő választása alapján – iskolába járással vagy magántanulóként teljesíthető. A 69. § (3) és (4) pedig ehhez hozzáteszi: „A magántanulót az iskola valamennyi kötelező tanórai foglalkozása alól fel kell menteni”, illetve „Az, akit felmentettek a kötelező tanórai foglalkozásokon való részvétel alól, az igazgató által meghatározott időben, a nevelőtestület által meghatározott módon ad számot tudásáról.” A magántanuló idejét, energiáját hasztalanul pazarolja el, cipelve ennek a döntésnek a terheit további életében. Izolációja, számkivetettsége így csak fokozódik.

A CSALÁDOK ÁTMENETI OTTHONA MINT VESZÉLYFORRÁS

Az átmeneti gondozás során a szülő felügyeleti joga nem szünetel. Egy, maximum másfél év áll rendelkezésükre, hogy megteremtsék új otthonuk anyagi alapjait. Mivel csak kevés helyen működik megfelelő kiléptető rendszer, a családok számára a legvalószínűbb alternatíva egy albérletre való pénz összpórolása. A feszített tempóban a gyerekek tanulmányi eredményeire kevesebb figyelem összpontosul. A szülők próbálják elleplezni gyermekük tanulmányi nehézségeit, nehogy újabb konfliktusforrás terhelje az intézménnyel való kapcsolatukat. Erős a félelmük, hogy gyermekeik iskolai teljesítményén keresztül a szociális munkások betekintést nyerhetnek családjuk belső működési mechanizmusába.

A családok átmeneti otthonaiban dolgozó szakemberek komplex módon képesek személyre szabott segítséget nyújtani ügyfeleiknek. Mégis előfordul, hogy a család a felkínált lehetőséget nem esélyként, hanem fenyegetésként éli meg. Minden egyes közeledés hártást vonhat maga után. Annyi problémát kellene egyszerre megoldaniuk (pl. munkahely, lakás, előtakarékosság, adósságok rendezése, párkapcsolati, egészségügyi problémák, szenvedélybetegség, korábbi traumák feldolgozása), hogy a tanulmányi kérdések újabb tehertételként jelennének meg. Gyakori jelenség, hogy a felnőttek a gyerekekre mint leggyengébb tagra lokalizálják közös, tudattalan konfliktusaikat, abból a célból, hogy azt kontrollálhassák, és így elháríthassák a feszültséget. A gyermekpszichiátria szerint a gyermek tünete mindig egy destruktív – hátráltató és betegségeket okozó – családdinamika terméke. A gyermek gyógyítása egyidejűleg a családrendszer gyógyítása is, a gyermekközpontú családterápia úgy gyógyítja a családot, hogy megérti a gyermeket. A felnőttel folytatott terápiás munkában is visszamegy a saját gyermekkorba, végigviszi a destruktív családdinamika következtében beálló kedvezőtlen fejlődés lépéseit.

A szociális munkások feladata, hogy megteremtsék azt a kölcsönös bizalmon alapuló együttműködést, melynek eredményeként a gyermekek és szüleik képessé válnak magasabb tudati szinten megfogalmazni és megoldani problémájukat. Ehhez elkerülhetetlenül fontos az innovatív kommunikációs stratégiák alkalmazása.

GYERMEKI JOGOK, KÉNYSZEREK

A társadalmi kirekesztés csökkentésének kérdése az Európai Unióhoz való csatlakozást követően még inkább előtérbe került Magyarországon. Ebben szerepe volt annak is, hogy az uniós állásfoglalások, direktívák hangsúlyozzák a társadalmi léptékű integrációt, melynek alapelve, hogy helyzete, speciális problémái miatt semmilyen csoportot vagy egyént ne sújtson a társadalomban hátrányos megkülönböztetés vagy kirekesztés. A gyermeki jogok érvényesülésében a prevencióra egyre nagyobb súly helyeződik. A jogszabályok ma már jól körülírják az egyes intézmények, így az iskolák feladatát is. „A nevelési-oktatási intézmények közreműködnek a gyermekek, tanulók veszélyeztetettségének megelőzésében és megszüntetésében, ennek során együttműködnek a gyermekjóléti szolgálattal, illetve a gyermekvédelmi rendszerhez kapcsolódó feladatot ellátó más személyekkel, intézmé-

nyekkel és hatóságokkal. (...) Ha a nevelési-oktatási intézmény a gyermekeket, tanulókat veszélyeztető okokat pedagógiai eszközökkel nem tudja megszüntetni, segítséget kér a gyermekjóléti szolgálatól.”⁶

Minden jogszabály annyit ér, amennyi megvalósul belőle. Ha az érintett felek kényszerként élik meg az együttműködést, ha a társadalmi szolidaritás nem válik gondolkodásunk immanens részévé, a konfliktusok tovább roncsolják a mikroközösségek amúgy is meggyengült szövetét.

Vizsgáljuk meg, kinek mi a feladata ebben a folyamatban!

A gyermek- és ifjúságvédelmi felelős segíti az iskola pedagógusainak gyermek- és ifjúságvédelmi munkáját. A gyermek- és ifjúságvédelmi felelős feladata különösen:

- a pedagógusok, szülők vagy a tanuló jelzése, a velük folytatott beszélgetés alapján a veszélyeztetett tanulónál – a veszélyeztető okok feltárása érdekében – családlátogatáson megismeri a tanuló családi környezetét;
- gyermekbántalmazás vélelme vagy egyéb pedagógiai eszközökkel meg nem szüntethető veszélyeztető tényező megléte esetén kezdeményezi, hogy az igazgató értesítse a gyermekjóléti szolgálatot;
- a gyermekjóléti szolgálat felkérésére részt vesz az esetmegbeszéléseken.⁷

Feltételezésem szerint a problémák zöme nem jut el a felismerés fázisáig, és ha eljut is, csak az akut ügyekből lesz jelzés.

A kooperációra ítéltetett felek ugyanis az együttműködést kényszerként élik meg. Nézzünk néhány jellegzetes példát! A szülő fél, hogy a gyermekéről valami kellemetlen dolog tudódik ki, és az számára retorzióval járna. Így, ahol lehet, igyekszik visszatartani a rendelkezésére álló információkat. A szociális munkás attól tart, hogy beavatkozásával konfliktushelyzetet teremt, így végső soron azt a bizalmi viszonyt kockáztatja, melynek eredményeképp épp az ilyen problémákat kellene a szülővel együttműködve megoldaniuk. A pedagógusok nem ismerik eléggé a gyermeket. Gyakran még az osztályfőnöke sem tudja, hol lakik. Nyitni igazából nem mer feléje, mert úgy érzi, olyan terhet vesz a vállára, amelyet nem tud cipelni. Így azután a valós problémák sokáig rejtve maradhatnak. A gyermek tovább szenved, a pedagógus és a szociális munkás pedig kudarcként éli meg a történetet.

ESÉLYEK

A családok átmeneti otthonában nevelkedett gyerekek iskolai pályafutásában a kényszerek folyamatosan tetten érhetők. A középiskola választásában felértékelődik annak jelentősége, hogy költözés esetén is viszonylag kis áldozatokkal valósuljon meg az iskolaváltás. A döntés így eltolódik a kisebb követelményeket támasztó intézmények irányába. Ezek színvonalra, presztízse, az ott folyó képzés minősége kihat későbbi életükre. A szakiskolák – ahová jelenleg a legtöbb hátrányos helyzetű gyermek jár – a szakmai oktatás mellett, a feladatra

6 94/11. MKM rendelet 6. § (1)

7 94/11. MKM rendelet 6. § (5)

felkészületlenül súlyos tehertételként viselik a hátrányos helyzetű gyermekek általános képzésének és felzárkóztatásának a feladatát. Az oktatási törvény 1996. évi módosítása ténylegesen bevezette a – korábban csak formálisan létező – 16 éves korig tartó tankötelezettséget, amely 2006 óta 18 éves korra emelkedett. A változás szükségszerű következménye az lett, hogy azok a leginkább hátrányos helyzetű gyermekek is bekerültek a szakiskolákba, akik korábban semmilyen középfokú iskolában nem tanultak tovább, akiknek súlyos tudás-, készség-, valamint szociális deficitjeik voltak, és akiket sem a továbbtanulásra, sem a szakma tanulására nem motivált sem az általános iskola, sem a család.⁸

Külön gond, hogy a pedagógus szakokra jelentkezők a rosszabb eredménnyel érettségizők közül kerülnek ki, közülük is a gyengébb képességűek helyezkednek el tanárként, és közülük is a gyengébb képességűek maradnak a pályán néhány év elteltével – fest szomorú képet a magyar közoktatás jelenlegi állapotáról Varga Júlia.⁹ Ehhez még hozzáfűzhetnénk, hogy a szakiskolákban tanító tanárok esetében fokozottabb a kiégés veszélye. Így a gyerekek a pedagógusban sem találják meg azt a modellt, amelyre példaként tekintve szervezhetnék saját életüket.

Nehezíti a helyzetet, hogy a szakképzés nyújtotta speciális képzések gyorsan elavulnak. A szakmunkások életpályájukon előrehaladva egyre nehezebben képesek megújítani a tudásukat, így permanens küszködésre vannak ítélve. Ebből a circulus vitiosusból való kitörésre fiatal korban nagyobb esély van.

AZ ÉLETPÁLYA

Az életpálya azoknak a szerepeknek az együttese, amelyeket a személy élete során betölt. D. Super a szakmai fejlődést az egyén és a környezet interakciójaként magyarázza.¹⁰ A fontosabb életszerepek az ún. „életpálya-szivárvány” ívei: a gyermek, a szülő, a házastárs, a tanuló, a dolgozó, a nyugdíjas, az állampolgár, a háztartásfenntartó és a szabadidős tevékenységet végző ember. Az életpálya alakulásának szakaszait a következő elemekből építette fel: növekedés (születéstől 14 éves korig), a felfedezés (exploráció) szakasza (15–24 éves kor), a megállapodás (25–44 éves kor), a fenntartás (45–64 éves kor), a hanyatlás (65 éves kortól). Elméletében hangsúlyozza, hogy a személyiség saját életútjának, pályafutásának megteremtésében aktív résztvevő, s ez a részvétel a személyiség önkifejezésének formája. A személyiség fejlődése bizonyos életszakaszokban összekapcsolható a szakmai fejlődési folyamatokkal. Szerinte a szakmai énkép alakulásában nagy szerepe van a foglalkozási szereppel való azonosulás folyamatának. A szakmába való beilleszkedés folyamatosan végbemenő fejlődés. Ez a folyamat a növekedés stádiumával kezdődik, amely a születéstől 14 éves korig tart. Super e stádiumban a fantázia, az érdeklődés és a képességek meghatározó szerepének fázisait különíti el.

8 Zöld könyv a magyar közoktatás megújításáért. ECOSTAT, Budapest, 2008, 98–99.

9 VARGA JÚLIA: Kiből lesz ma tanár? A tanári pálya választásának empirikus elemzése. *Közgazdasági Szemle*, 2007. 7–8. sz. 609–627.

10 SUPER, D.: Életpálya-szivárvány. Kilenc életszerep a sematikus élettérben. *Journal of Vocational Behavior*, 1980. 13. sz. 282–298.

A második és a harmadik stádium a fejlődésben a keresés és a felépítés, mely 14 éves korban kezdődik. Ezen időszakokban alakulnak ki a szakmai preferenciák, melynek folyamatát Super tevékenységekhez köti, s ezeket pályafejlődési feladatoknak nevezi.

Az első feladat valamilyen szakmai preferencia kikristályosodása. Super szerint ez a 14–18 év közötti időszakban történik, amikor a serdülő kialakítja viszonyát a munkához, elgondolását a saját pályájával kapcsolatban, hogy ennek alapján megfelelő döntést hozzon tanulmányai tekintetében.

A második feladat a hivatási program specifikálása, melynek során a fiatal kiválasztja a szakmák közül a számára fontosat, és elkezd tanulmányait. Ez az időszak a fiatal 18-tól 21 éves koráig tart. Majd ehhez a feladathoz kapcsolódva határozza meg a következő lépcsőt.

A harmadik feladat a szakmai preferenciák megvalósítása, amely a fiatalok 21–24 éves kora között megy végbe, s feladata, hogy a fiatal befejezze megkezdett szakmai képzését, és a korszak végére feltehetően megtörténik az első munkába állás is.

KÖZÖS FELADATOK

A pedagógusoknak és a szociális szakembereknek nagyobb hangsúlyt kellene fektetniük a hátrányos helyzetű tanulók kompetenciáinak fejlesztésére, különös tekintettel a következőkre:

- kommunikáció (vitakészség, kifejezőkészség, szövegértelmezés);
- asszertivitás (olyan kommunikációs módszer, amely ötvözi az önérvényesítést és a mások érdekeinek figyelembevételét, ezáltal elősegíti az erőszakmentes kommunikációt és hosszú távon a szociális hatékonyságot; az asszertivitás tanulható, fejleszhető, s elsajátítása megkönnyíti a konfliktushelyzetek megoldását);
- szociális, együttélési kompetenciák (közös munka, közös tanulás, empátia, tolerancia) fejlesztése.

A fiatalok tanulási készsége természetesen fejleszhető, de ehhez nemcsak eredményesebb pedagógiai módszerek és rátermett pedagógusok szükségeltetnek, hanem javítani kellene a családok helyzetén is. Például úgy, hogy legalább a családfőnek munkalehetőséget biztosítanak. Ez persze messze túlmutat az osztályfőnök vagy az iskolaigazgató hatáskörén, de még a szociális munkásoknak is gyakran megoldhatatlan feladatot jelent. Van azonban olyan terület, ahol a ráfordított energia a későbbiekben többszörösen is megtérülhet. Ez pedig az integráció kulcsát jelentő élményközösség biztosítása. Ha az iskolák pénzt kérnek a pedagógiai programjukban szereplő kirándulásokért, színházi előadásokért, múzeumlátogatásért, erdei iskoláért stb., diszkriminálják azokat a gyerekeket, akik nem tudnak fizetni. Ha az élményközösségből éppen azok maradnak ki, akiket leginkább integrálni kellene, akkor abból szegregáció lesz.¹¹

11 RÉVÉSZ SÁNDOR: Pénzt kérünk. *Népszabadság*, 2007. november 15.